

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

13052-13056

891-99

LS-19

835

78 pages

1. - Wm. Lewis Jones of ...
 2. - ...
 3. - ...
 4. - ...
 5. - ...
- ...

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱԿԱՆ
ՄԻՈՒԹԻԻՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻԻՆ

ԽՈՐԵՆԱՑ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՆԱՐ-ՊԷՑ

Ի ՀԱՆԴԷՍ ԲԱՅՄԱՆ

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԿԱՃԱՌԻՆ

Ի 23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1877

Ի ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԱՍԻՍ ԼՐԱԳՐՈՑ

— 1877 —

13499

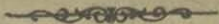
1471-2003

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՐԵՆԱՅ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՆԱՐ ՊԷՅ

Ի ՀԱՆԳԷՍ ԲԱՅՄԱՆ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԿԱՃԱՌԻՆ

23 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1877

Տեա՛րք .

Մինչդեռ Ոգին պատերազմաց հուր և սուր 'ի ձեռին արհաւիրք և մահ կը սփռէ մեր չորս դին, մինչդեռ թնդանօթից երկրադղորդ թնդիւնը և հրացանաց շանթալից բոմբիւնը որոտընդոստ կը գոռացնեն զՅւրոպ' և զՍտիա, մինչդեռ ազգաց բազդեր յահ 'ի դող կան յերերի, և դիւանադէտք 'ի տաղնապ շփոթի կը ժողովին, կը խօսին, կը վիճին անիմանալի, սուր և գրիչ իրարու հետ կը մրցին, կողորին յարիւնդուչա ասպարիզի . . . կը ժողովիմք և մեք այսօր, Տեա՛րք, բայց ո՛րչափ տարբեր մեծութեամբ, ի՛նչ հակընդդէմ նպատակաւ :

Զմեզ ևս Ոգի մի կը հրաւիրէ հոս, բայց սիրոյ Ոգին է այն որ 'ի հեճուկս մարտագոռ որոտմանց որով կը սասանի աշխարհ, խաղաղութեան և հաշտութեան հեղիկ մրմունջներ կը ներշնչէ մեր սրտին . ինքն ևս դրօշ մի ունի 'ի ձեռին, բայց ոչ արիւնաներկ ահաւոր, այլ արչալուսոյն փողփողի 'ի նմա երանգ ձինաթոյր : Տեսէ՛ք, այն խաչապսակ դրօշուն վրայ կը շողողայ մի ասաղազի վերտառութիւն . « ՄԻՈՒԹԻՒՆ » : Կը լսէ՞ք, յասպարէդ կարգայ նա զմեզ, բայց ոչ Արիսեան արիւնդուչտ պա-

սերագմաց է այն ասպարէզ , այլ հաշտափայլ մրցմանց սիրոյ , հանճարոյ և մտապարար աշխատութեան :

Այո՛ , Տեա՛րք , ոչ եթէ 'ի դահլիճ դիւանագիտական , և կամ թէ 'ի խորշ և 'ի ծերայս ծածկախորհուրդ ժողովակաց , այլ պարզադէմ՝ լուսոյ առջև , Հայութեան լուսաւորութեանց վերանորոգող մեծի Հօրն խաղաղաւէտ և սրբազան հովանեաց ներքև կը ժողովիմք այսօր , վե՛հ նպատակաւ միով 'ի սրտի : Ոչ եթէ զքաղաքս և զանդաստանս ակադճունս քրտամբք հէգ մը շակին աւարել և աւերել , այլ զթումբս հակառակութեան և թշնամութեան . մրցի՛ ոչ ազգ բնդ ազգի , այլ ազգաւէր խորհրդոց , դիտաւորութեանց և նախաարշարմանց դէմ . գրաւել վերջապէս ո՛չ գաւառս և աշխարհս , այլ զսիրտս և զմիտս և զոգիս , այսինքն է՝ զներկայն և զապագայն :

Ներեցէ՛ք ուրեմն , Տեա՛րք , որ փոքր 'ի շատէ բացատրեմ մեր նպատակը , և առ այն հասանելոյ միջոցները՝ ջանամ պարզարանել , որպէս զի այսօրեայ հանդիսիս գեղեցիկ խորհուրդն իմաստասիրուի , և այժմէն իսկ ճշդեալ և որոշ գաղափարաձեռնամուխ լինիմք 'ի դործն արդիւնաւէտ յոր հրաւիրէ զմեզ Ոգին Հայրենեաց :

Ա.

Տեա՛րք , Հայոց ազգը իւր բազմադէտ թշուառութեանը մէջ բազդ մի ունի , անկշռելի՛ բաղդ , այս է՝ քաղաքական աշխարհի փոթորիկայոյզ ափունքներէն արտասահման գտնուիլը : Ազատ 'ի մտատանջ հոգոց և 'ի սպառիչ ծախուց՝ զոր քաղաքագիտութիւնը կը ծնանի , սպառնադէտ երկաթակուռ նաւատորմեր պատրաստելոյ , մարդախանձ և մահացան վիթխարի զէնքեր դարբնելոյ , ահաւոր բերդեր և ամբարտակներ կառուցանելոյ , բիւրադունդ զօրաց ամբոխներ հանդերձելոյ , և երկրին ճշտութիւնն ու կորույի և մտացի երիտասարդութիւնը գոհ տալոյ կեղակարծ նպատակներու , — Հայոց ազգը , կըսեմ , ազատ յայտմաննայնէ , իւր ներքին ճոխութիւնը մնայուն և մարդաշահ նպատակներու կը ծառայեցնէ , և իւր ազնիւ երիտասարդութիւնը՝ իրենց հանճարոյն մշակմանը , յօգուտ անձանց և

այն ազգին՝ որոյ բազմ ունին որդիքն լինելոյ : Խաղաղութեան այս Օազիդին մէջ գտնուող ազգ մի՝ — որ անուրջն է լրջամիտ փիլիսոփայից — , պարտական է որ համապատշաճ մեծամեծ արդիւնքներ արտադրէ :

Աւասիկ հինգ դարէ ՚ի վեր սոյն հանգամանաց մէջ կը գրտնուի մեր ազգը : Իրականացո՞յց այն արդիւնքները՝ զորս իւր սոյն բաղաձիկ դիրքը պարտք կը դնէր իւր վրայ : Պէտք է խոստովանիմք Տեա՛րք , թէ դրեթէ ոչ : Եւ ընդէ՞ր . վասն զի Ասիական դանդաղութիւնը ծանրացած իւր վրայ , չգիտաց մասնակցիլ լուսաւոր աշխարհին հսկայաբայլ շարժմանը , և առ ՚ի չգոյէ արտաքին թշնամեաց՝ ներքին թշնամիներ դոյացոյց , և նոցա վերայ դարձոյց իւր պատերազմական խանդը : Այսու ազգայօզ միութիւնը խանգարած՝ խանգարեցաւ և իւր ներդաշնակութիւնը , կաղացաւ յառաջադիմութիւնը , և նուազեցաւ՝ եթէ չկորեաւ ըստ լրորմին՝ իւր նշանակութիւնը : Միութեան քայքայումը՝ ջլատեաց զնա հետզհետէ , և ինքզինքն անզոր գտաւ Եւրոպական յառաջդիմութեան հետամտելոյ , ճիշդ այն պահուն՝ յորում՝ գիտութիւնք , արուեստք և ճարտարութիւնք միութեան և ընկերութեան անհրաժեշտ հարկը կ'ապացուցանէին անտարակուսելի կերպով :

Հանճար , գիտութիւն , հմտութիւն , արուեստ , ճարտարութիւն ո՞վ չգիտեր թէ մեր մէջը չեն պակսիր : Բազմաթիւ են ահա մեր դպրոցք , ուսումնարանք ու վանքեր , և աննշան չէ այն դումարը որ նոցա համար տարուէ տարի կը վառնուի , աւա՛ղ , գրեթէ ամուլ կերպով՝ յայլ և այլ թաղս և ՚ի քաղաքս : Սակայն մասնական ջանքեր , անհատական զօրութիւններ են որ կը գործեն . անհատական զօրութեան արդիւնքը՝ ոչինչ է հաւաքական զօրութեան արտադրածին առջև : Եւ ահա հաւաքական զօրութիւնն է որ կը պակսի մեր մէջ : Մեր տկարութեան և վայրավատին վիճակին դադանիքն անոր մէջ է , Տեա՛րք :

Թողումք որ գիտութեանց և արուեստից մէջ խիստ տկար մնացած եմք այս պատճառաւ , գիտել կաղաչեմ թէ ո՞րչափ ետ մնացած եմք նո՞յն իսկ մեր ազգային ճանաչողութեան մէջ :

Չգիտեմ թէ ներելի՞ է այս լուսաւորութեան դարուս մէջ , չողոյ և ելեքտրականութեան դարուն մէջ , կըսեմ՝ , և մանաւանդ՝ քրիստոնեայ և քաղաքակիրթ Եւրոպայի մէջ՝ ապրիլ իբր

թէ հինգ դար նախապէս ծնած ինէինք, և ունենալ զիտու-
թիւն և արուեստ՝ որ նահապետական դարուց զմեզ ժամանա-
կակից կարծեցնեն : Բայց այս ինչ անուրանալի է՝ որ աննե-
րելի է ազգի միոյ ապրիլ այսպիսի դարու մի մէջ՝ որ դար է ազ-
գայնութեանց, միութեան և յառաջադիմութեան, և ապրիլ
այսքան ցան և ցիր դրիւք, այսքան տարտամ կենօք, և այս-
քան աննպատակ :

Ներեցէք որ մեր նախնի խորհողաց միոյն հետ գոչեմ. «Մեզ
այս կեանս անկեանս և ն» :

Հաւատաքնութեան դժպիհ և դժոխային խորհուրդը՝ Հա-
յոց ազգը չերկնեց : Բայց երբ այն դժոխային խարոյկներն ա-
մօթահար և անխժապարտ մարեցան, դեռ Հայ սրտերու մէջ
պէ՞տք է արծարծին :

Հայը չէր որ Գալիլէոսի պէս հանճարներ հալածեց, և յի-
մարարար զաշխարհ բռնի կեցնել մտարերեց Արարչապետին
տուած անդիմադրելի շարժմանը դէմ : Բայց Հայը պէ՞տք է
անչարժութեան օրինակ հանդիսանայ, երբ ամենայն ինչ իր
չուրջը կը շարժի, դէպ ՚ի նպատակ մի կը դիմէ, կը հաւաքի,
կը զօրանայ, և մասնկական հաւաքումներէն ահաւոր զօրու-
թիւններ կը գոյացնէ :

Անչարժութիւնը՝ անկենդանութիւն է. լոյսը տեսնել և խա-
ւարի մէջ ապրիլը՝ եթէ մեռելութիւն չէ, ի՞նչ է ուրեմն :

Այսպիսի ազգ մի՞ կարող ի՞նչ իցէ ազգաց ժողովին մէջ նը-
շանակութիւն մի ունենալ, Տեա՛րք :

Գրեթէ ամենքդ ալ Եւրոպիոյ մէջ, լուսաւորութեան բոլոյն
մէջ ամբարած էք իմաստութեան և զիտութեանց ճառագայթ-
ները : Երբ ամեն մէկերնիդ հոն՝ վարժարանաց զրասեղաննե-
րու վերայ ձեր երիտասարդ ճակատներն հակած դիւերները կը
հսկէիք յուսումն մտկայութեանց, և կը վայլէիք յաղթանա-
կաւ ձեր նախանձորդ Եւրոպացի դասակցացը մէջ, ո՞չ ապա-
քէն արտութեամբ սրտի կը տեսնէիք որ ձեր տաղանդն յար-
գող Եւրոպա անխոյժ էր և անգէտ այն ազգին որոյ ծնունդ
էք և պատիւ :

Բայց ինչո՞ւ սրամտիմք աշխարհի դէմ որ Հայ ազգը չճանա-
չեր. միթէ նոյն իսկ սո՞յն ազգը լաւագո՞յն կը ճանաչէ ինք-

զինքը , իւր լեզուն , իւր պատմութիւնը , իւր հնութիւնը , իւր
երկիրը :

Ահա հարցում՝ որոյ անկողմնակալ պատասխանը պէտք է
զմեզ շիկնեցնէ : Պէտք է խոստովանիմք որ Հայը օտար ազգաց
կը պ սրտի այսօր շատ մը լոյսեր իւր ազգութեան նկատմամբ ,
գոր ինքն իսկ պարտ էր նոցա ընծայել :

Մինչդեռ մեք մեր ազգային սքանչելի լեզուին ուսումը ան-
հոգութեամբ գրեթէ բարձի թողի ըրած եմք , Եւրոպացիք հե-
տամուտ են այնմ , և Բարիզ , Լոնտոն , Պէրլին՝ աշխարհի երե-
ւելագոյն լեզուաց համահաւասար հասարակաց դասատուու-
թեան պատիւ կընծայեն նմա :

Մինչդեռ մեք հնաւանդ սնապարծութեամբ Ադամայ լեզու
համարելով զայն գոհ կը նստիմք , Պորթ , Փէթէրման , Մաքս
Միւլլէր , Պէօթիլէր , Վինտիլման և այլք՝ բաղդատական լեզ-
ւագիտութեան շնորհիւ՝ անոր դասն ու բունը կը զննեն կորո-
շեն , և մեզ սեփական հետազօտութիւններն՝ իրենք կ'ստանծ-
նեն անձանձիր :

Մեր Հայկաբանութիւնը ո՛րչափ նուաստ վիճակի մէջ պիտի
տեսնէինք եթէ մեր հետեակ հայկաբանից տղայամիտ ստու-
գաբանութիւններուն ո՛րքան անհիմն լինելը նշմարէինք : Պիտի
տեսնէինք ո՛րքան լեզուական և գլատմական տգիտութեան ար-
դիւնքներ են անոնք : Եթէ հետամուտ եղած լինէինք յուսումն
մեր ճիւղակից լեզուաց , ի՛նչ նոր խորհրդաւոր մի աշխարհ պիտի
բացուէր մեր առջև , երբ տեսնէինք սոյն լեզուաց մէջ մեր լեզ-
ուին կազմութեան և բառերուն ածանցման և բարդութեան
դազանիքը :

Տակաւին Ասորիքը՝ աստ էած ստուգաբանելը , Նասսուրքը՝
նաւ եհաս որդ , Աբսամուրը՝ Արամայ ազգող , Երեմանը՝ երեւե-
ցան լերինք , Սեանը՝ սև վանք , ասիւքը՝ առ և հիւծ , Կապիլը՝
կապող , — ո՛ր մէկն յիշեմ , — արգահատելի՛ չըսեմ ծիծաղելի՛
ազիտութեան արդիւնք պիտի երևի յաչս արեւելադէտ լեզուա-
բանից . տգիտութիւն՝ գուցէ ներելի անցեալ ժամանակներու
համար , բայց ոչ և ներկայիս , յորում բաղդատական լեզուա-
գիտութիւնը ա՛յնքան հզօր քայլեր առած է , և մեր պա՛րաքն
է օգուտ քաղել գոնէ օտարաց ըրած հետազօտութիւններէն

և անտարակուսելի կերպով հաստատուած գիւտերէն ու գիտութենէն :

Ազգային պատմութեան դալով, յիրաւի պարտինք երախտագիտութիւն յախտենական առ պատմահայրն մեր Մեծն և բազմահմուտ Խորենացի, որ մեր քառասուն դարուց փառաւոր պատմութիւնը եթէ ոչ զրեց՝ գէթ զեղեցիկ կերպով անփոփեց յերիս գիրս, և Հայուն՝ պատմական ազգաց կարգն անցնելոյ մեծ երախտէքն ըրաւ : Գծրազարար հետազայ պատմիչք ուրիշ բան չըրին՝ բայց եթէ ընդ օրինակել զնա, կամ զարդէն համառօտն՝ ամենահամառօտել : Արդարև Խորենեան ծերունւոյն ճշմարտախօսութեանը վրայ ազգին ունեցած փտահութեանն ու համարմանը արդիւնքն էր այս : Սակայն թէպէտ Մովսիսի ճշմարտաւիրութիւնը անսահման, բայց իւր հմտութիւնը չէր կրնար նոյնպէս անսահման լինել : Թող որ իւր մարդ՝ իւր անկեղծութեանն հակառակ՝ կրնար սխալիլ. նոյն իսկ կարելի էր սպողիլ յայնպիսի սխալներ՝ որ իւր ժամանակի գաղափարաց արդիւնք կըրնան համարուիլ : Ամաւորապէս պատմութիւնը սլափոխած չէ Խորենացին, զայս ամեն արդարասէր պէտք է խոստովանի. բայց քերթողական աւանդութեանց հետեւելով՝ ինչպէս որ ինքն օլ կըսէ, պատմական և ժամանակագրական սրբազրելի կէտեր թողած է, զորս արդի քննադատութիւնը սխալտական է ՚ի լոյս հանել ՚ի սէր ճշմարտութեան. օրինակ իմն՝ Արեստի յԱրտաշիտէ Տիեզերակալէ սպաննուիլն, Տոսպ կամ Վան քաղաքի Դամիրամ կեղակարծ թագուհիէն շինուելու պատմութիւնը, Քրիստոսէ դար մի առաջ և երկու դար յետոյ Հոսովմէական Հայաստանի վերայ ի խոզ կիսարչակունի թագաւորաց պատմութիւնն անյիշատակ թողուլը, Տակիտոսի և Ամմիանոսի պէս մեծ անուն պատմարանից ճշգրտագիր պատմութեանց չմիարանութիւնը, այլովքըն հանդերձ, զորս ոչ հարկ համարիմ մի առ մի յիշատակել աստանօր, յարմարագոյն ժամանակի թողլով զայն :

Սոյն դունակ հետազօտութեանց մէջ ևս գլխաւորապէս օգտակար եղեն մեզ Եւրոպացի հնասօք : Դեւլի, Ռասոլինսքնի, Հինքսի և Մօրտթմանայ՝ Հայ սեպաձևներու վրայ բրած անխնջ խաղարկութեամբ՝ ոչ միայն Տոսք կամ Վան հոյակապ քաղաքին շինութիւնը Հայկազն թագաւորաց յաղթական ձեռաց գործ

լինելն ստուգուեցաւ ընդդէմ աւանդական բանից խորենացւոյն, այլ նոյն իսկ Հայ թագաւորական փառահէղ հարստութիւն մը դարուց փռւոյ՛ մէջէն յանկարծ ՚ի վեր երևեցաւ ՚ի հիացումն Հայութեան, որ իւր բնիկ պանծալի քաղաքին արձանագրութեանց աւանդապահ հսկայակերտ ամբարտակաց ոտքը կը նիրհէր 25 դարէ ՚ի վեր՝ առանց իւր սեփական փառաց վրայ գազափար անգամ ունենալու, և այսօր շնորհիւ օտարին Հայ պատմութեան փառաւոր էջեր կ'աւելնան, անծանօթ մնացած հայերէն անուններ թագաւորաց իշխանաց և քաղաքաց յանկարծ ՚ի լոյս կելլեն բազմադարեան խաւարին մէջէն: Պատմութիւն, զիցարանութիւն, աշխարհագրութիւն, լեզու, անկարծեղի՛ զիւտեր կընեն, և նորօրինակ կը ճոխանան, ոչ եթէ Հայոց՝ այլ բա՛րէ՛ Եւրոպացւոց ձեռքով:

Մօրտման մը իւր մագախան բարբառով այսօր մեզ կը սովրեցունէ՛ Մարիբասայ և Թորենացւոյն հակառակ՝ ոչ միայն թէ այն արձանագրութիւնք Շամիրամայ գործը չեն, նորա Հայոց վերայ կեղծ յաղթութեանց պատմութիւնքը չեն, այլ ընդհակառակն՝ Հայ թագաւորաց ձեռագիրն են, Հայոց յաղթանակաց փառաշատ յիշատակարանք, որ քսան և հինգ դարուց փոթորկաց հետ մրցեցան՝ Հայուն քաջութեան վրէժխնդիր արձանանալով:

Բայց ոչ զայսչափ ինչ միայն պարտական եմք Շուլցի, Հինքսի և Մօրտմանայ. այն բազմերախտ օտարներէն սովրեցանք թէ Մեսրոպեան դարէն բազում ժամանակաւ առաջ Հայն ունէր իւր բնիկ ազգային այբուբենը, ապա ուրեմն և մտտենագրութիւնը: Այո՛, այն անխոնջ հնագէտք, զՀայն ազատեցին այն ախուր կեզտէն զոր տոհմային պատմութիւնն իրեն ճակատը կը դրօշմէր, անգիր անգրական բարբարոս ազգաց մէջ դասելով զնա մինչև ՚ի Ռ. դար, այսինքն քառասուն և հինգ դարուց երկայն ժամանակաց մէջ:

Բայց և հետագայ դարուց մեր պատմչաց վրայ հմտական լուսարանութիւնքն և ուղղութիւնքը պարտական եմք մեծաւ մասամբ Տիւլօրիէ, Լանկլուա, Պրօսէ, Բրուտօն՝ և այլ բազմահմուտ Գաղղիացւոց, որ Հայ պատմիչները քննութեան բօ-

վէն անցընել ձեռնարկեցին մեծաւ աշխատութեամբ և անուրանալի արդիւնքով :

Եթէ դառնամք Հայկական աշխարհագրութեան , դարձեալ կը գտնենք Եւրոպացիներ , որ Հայոցմէ աւելի բիրտն և ջանք թափած են նաև մեր երկրին հին դիրքն և քաղաքները խուզարկելոյ բաղդատական գիտութեամբ հին աշխարհագրութեան : Սէն-Մարթէն և իւր հետևողք քիչ արդիւնք չունին այս մասին , որոց գլուխ պէտք է համարուի Ռիթթէր Գերմանացին , ժամանակակից աշխարհագրաց իշխանը , որ հազարիջեան մեծադիր լի և հոծ հմտութեամբ հատոր մը նուիրած է Հայոց աշխարհագրութեան , յարակից բազմաթիւ տեղացոյց տախտակներով : Քիչ ժամանակի մէջ երեք անգամ տպագրուած է այս գերազանց աշխարհագրութիւնը . Հա՞յք սպառեցին իրենց երկրին վերայ ճառող սոյն ընտիր գործը : Աւա՛ղ , ոչ , մինչդեռ հազիւ թէ մի քանի Հայ ծանօթացած են անոր , հազարաւոր Եւրոպացիք սերտած են մեր բնիկ աշխարհագրութիւնը չնորհիւ մեծանուն Ռիթթէրի :

Իսկ նոր ժամանակներու մեր աշխարհին մէջ չըջող ճաննապարհորդք՝ ինչպէս են Թուրնըֆօր , Թավէրնիէ , Տիւպուա տը Մօնրէրիէօ , Լանկլուա , Թէքսիէ , Պրուէ , Մորիւր , Քէր—Բօրթըր , Էնսուըրթ , Պրէնթ , Ծրէզր , Պէհակէլ , Քօխ , Միւլպախ , Բառօթ , Վակնէր , ևն , իւրեանց գիտնական գրութեամբքն և ուսումնական խուզարկութեամբք մեզ Հայոցս ճանապարհ բացած են , թէ ինչպէս պէտք է լինին այժմու դարուս պահանջած ուղեգրութիւնք : Ո՞վ չտեսներ մեր ժամանակակից Հայ տեղագրաց և Եւրոպացւոց մէջ երևցած զանազանութիւնը . մերն ազօտ է և հարևանցի , վասն զի Հայ տեղագիրը չունի պաշար Եւրոպացւոյն գիտութիւնն ՚ի մասին երկրաբանութեան , բուսաբանութեան , կենդանաբանութեան , տարրաբանութեան , հանքաբանութեան , բնագիտութեան , աշխարհագրագծութեան , տեսարանագծութեան և ընդհանուր պատմութեան :

Ինձի պէս շատ Հայեր ճանապարհորդած են յԱնի , և համբարած մեր նախնեաց նուիրական նշխարները , ու հիացած՝ նոցա պանծալի ձեռագործաց վերայ , որ , աւերակներովն հանդերձ աշխարհի զարմանքը կը չարժեն : Սակայն ոչ որ Հայ՝ Տիւ-

պուայի , Պրօսէի և Քէնթնէրի պէս ուսումնասպէս նկարագրած է դայնս , և արձանագրութիւնքն ու պատկերները հաւաքած ու ներկայացուցած ոչ միայն ուսումնական Եւրոպիոյ՝ այլ նոյն իսկ Հայոցս :

Իսկ աշխարհացոյց տախտակներու գաղով , թէպէտ պարտիրք մեր երասնագիտութիւնը նուիրել Տատեան Յովհաննէս Պէյին , ազգային անմահ բարերարին , որ առաջին ընտիր Հայաստանի աշխարհացոյցը Փարիզեան դեղարուեստ փորագրութեամբ ազգին շնորհեց , սակայն , Տեա՛րք , ժամանակը յառաջ քալեց , և Քիրէէթ Գերմանացին այսօր իրաւամբ կրնայ պարծիլ թէ ինքն է Հայաստանի կատարելագոյն մեծադիր աշխարհացուցի հեղինակը : Առ նա և առ Ամերիկացի միտիօնարս պարտիրք դիմել եթէ կը փափաքիմք Հայաստանի ճշգրտագիր մի նոր աշխարհացոյց յորինել Հայերէն տառերով . դործ ամենա կարևոր , և որոյ ցարգ ուշանայր՝ ոչ սակաւ յիկնելոյ առիթ է մեզ , որ մեր բնագաւառին տակաւին կատարեալ մէկ տեղացոյցը չունիմք : Թէ և օտարներէ շատ աւելի դիւրութիւններ ունիմք նաև այս մասին , ինչպէս որ գիտէք , որովհետև մեր Հայրենեաց մէջ կը բնակի ազգերնուս մեծամասնութիւնը , առաջնորդք , վարդապետք , քահանայք , վարժապետք , վերջապէս ամեն միջոցք կան մեր երկրին որպիսութիւնն և քաղաքաց և գիւղօրէից գիրքն ու թիւը ճշգրտելոյ : Սակայն մեք ոչ միայն դայս , այլ և ոչ իսկ մեր ազգին աշխարհամարն ունիմք կատարեալ , թէ և Սահմանագրութիւնը տասնևեօթէ տարիէ ՚ի վեր պարտաւորած է զմեզ ՚ի նոյն ձեռնարկել :

Ո՞վ զմեզ հարստացուցած է մեր նախնեաց դրամագիտական պատմութեամբը , դարձեալ Եւրոպացին Լանկուա , Կիլիկիոյ և Կիլիկեցւոց պատմութեան լուսատուն , որ բազում աշխատութեամբ մեր Հայ թագաւորաց դրամները հաւաքած է և լուսաբանած հմտալից երկասիրութեամբ :

Այո՛ , Տեա՛րք , այս և վերոյիշեալ ճիւղերուն մէջ Եւրոպացի հեղինակք զերծ չեն ՚ի կանխակալ կարծեաց , ՚ի սխալանաց և ՚ի թիւր ենթագրութեանց մեր ազգին պատմութեան , լեզուին և հնագրութեան նկատմամբ : Սակայն երբ ՚ի նկատի առնուի նոցա օտարալեզու , օտարաշխարհ և նորժամանակեաց լինելը ,

որով դժուարին եղած է հեռաբնակ և վաղեմի ազգի միայ լե-
զուն, բնութիւնը և սովորութիւնքը ըմբռնել և թափանցել
կատարելագոյնս, տարակոյս չկայ որ ներելի են նոցա թերու-
թիւնները՝ որ ապարէն նուազ են համեմատաբար քան թէ ու-
նեցած արդիւնքնին :

Այլ ա՛ղէ, ո՞վ պարտական է օտարաց սխալներն ուղղել, և
նոցա թերին լրացունել ՚ի մասին Հայագիտութեան, այսինքն
յայնո՛ւ ամենայնի որ Հայութեան կը վերաբերի, բայց եթէ՛ նո՛յն
ինքն Հայն :

Ապարէն ուրախ պէտք է լինիմք տեսնելով որ Չամչեան Հ.
Միքայէլի մը, Ինճիճեան Հ. Ղուկասի մը հետևող Հայ պատմա-
դէտք և հնախօսք այսօր թէ՛ Թուրքիոյ և թէ՛ Ռուսիոյ Հայոց
մէջ կը տքնին . սակայն նոցա աշխատութիւնքը զժբազդարար
բաւական չեն . ինչո՞ւ, վասն զի անհատական հետազօտութիւնք
են, քիչերու ծանօթ, և կարօտ տակաւին աշխատութեանց :

Նոյնը պարտիմք խոստովանիլ այժմու դարուս հայկաբանից
աշխատութեանցն համար՝ որ տակաւին չկարացին այս բազմար-
դիւն ասպարէզին մէջ՝ պէտք եղած պտուղներն ընծայել :

Այս առանձնական ջանից և խուզարկութեանց մղում մը,
հիմնագիծ մը, ուղղութիւն մը պէտք է, Տեա՛րք : Ա՛լ ժամա-
նակն է որ Հայը սթափի իւր անհոգութենէն, և ձեռք զարնու-
ազգովիմք իւր լեզուին, պատմութեանն ու հնութեանը ուշի
ուշով քննութիւնն կատարելոյ : Ժամանակին ամենածախ ժա-
նիքը՝ մեր ազնուագոյն հնութիւններն ու յիշատակարանները
եղծած է և ՚ի չիք դարձուցած . հարկ է պատերազմի նորա հետ,
և կորզել իւր ճիրաններէն դէթ՝ ա՛յնքան որչափ ինչ կարելի է
և հնարաւոր :

Մեր փառապէն մայրաքաղաքներն այսօր հիմն ՚ի վեր տուպա-
լած, դարուց փուռոյն ներքև կը ծածկին : Պէտք են Հայ Պօթ-
թաններ, Ա՛յարաններ, Նիմաններ, որ Տրոյիոյ և Նինուէի
նախանձորդ Հայ մայրաքաղաքաց հրաշակերտներն ՚ի խորոց
երկրի ՚ի լոյս հանեն, ՚ի պարծանս գօրութեան, գիտութեան,
արուեստից և ճարտարութեան Նախնեացն մերոց :

Հայոց պատմութիւնը տակաւին դարուս արժանի կերպով
իմաստասիրուած չէ . մեր ժամանակագրութիւնը թերութիւն

ներ ունի՝ զորս հարկ է ուղղել և հաշտեցունել Ընդհանուր Պատմութեան հետ . նախապաշարուններ կան՝ զորս հարկ է ողջամիտ և անկեղծ քննադատութեան բովէն անցնել . կցկցուր գէտքեր կան՝ որց ոյօղակապը պէտք է դառնել : Ազգին հին կեանքը հասկացուած չէ՝ . նախնեաց դիտութիւնն , արուեստք , գեղարուեստք և վաճառականական պատմութիւնը՝ դեռ ևս ուսումնական հետազօտութեանց առարկայ եղած չեն : Հայաստանի բնախօսութիւնը՝ Հայ երկրաբանից ու բնապատումից կ'սպասէ որ իւր արգաւանդ ծոցը բանայ , և իւր ընդերաց մէջէ դադարնի ճոխութիւնքը պարզէ յաչս աշխարհի , յօգուտ Հայուն և Պետութեան :

Ի՞նչ ըսեմ Հայկազեան լեզուին համար , այն անբաւ գանձուն համար կըսեմ , որ օտարաց իսկ զարմանք և նախանձ կը պատճառէ : Դեռ ևս այս ամենաճոխ լեզուին կմախքն է որ կը ճանաչուի . քերականութիւն , բառգիրք՝ ամենայն ինչ նախնական վիճակի մէջ են . լեզուին բուն ոգին՝ տակաւին իւր բազմադարեան քողը մերկացած չէ՝ :

Ահա զայս ամենայն սերտել , իմաստասիրել , ՚ի գոյ ածել և կերպարանել ձեզ յանձն կը լինի , Ուսումնասպետ Տեարք : Արդէն իսկ իւրաքանչիւր որ ՚ի ձէնջ Հայագիտութեան այլ և այլ ճիւղերուն մէջ ձեր տաանձին հետազօտութիւնքն , աշխատութիւնքն և հմտութիւնն ունիք , որ ա՛յնքան առաւել նշանաւոր և բեղմնաւոր պիտի լինին , որքան առաւել միութեամբ դիմէք առ Ընդհանուր նպատակն . եթէ « Միւսնիւնը զբոսնիւնե » ինչպէս Եւրոպացին կըսէ փորձով , ևս առաւել այն զօրութիւնը կարևոր է այսպիսի ընդարձակ խորհուրդ մի , այսպիսի յոքնավաստակ դիտաւորութիւն մի յիրականութիւն փոխարկելոյ համար :

Տեարք , ընկերութիւնս Ազգ . Մատենադարանի , ըստ նպատակին որ կը տեսնուի յիւրումն կանոնադրութեան , — վաւերացելոյ յՈւսումնական խորհրդոյ Ազգ . Կեդր . վարչութեան , 9 մարտի 1877 տարուոյս — , կը հրաւիրէ զձեզ այսօր ՚ի ձեռն Հիմնադիր Վարչական ժողովոյ իւրոյ՝ որ բուն հարկանէք Հայութեան անցեալն ու ներկայն առնուլ ձեզ ՚ի կէտ նպատակի , ընկերական խորհրդակցութեամբ և աշխատակցութեամբ :

Հիմնադիր ժողովն՝ ըստ իւրունս արտօնութեան՝ կը համար-
ձակի հիմնել այսօր ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԿԱՃԱՌԻ, այսինքն՝ Հայ ու-
սումնականաց այն ժողովը որ իւր տքնութիւնները պիտի նուի-
րէ յօգուտ, 'ի յառաջադիմութիւն և 'ի վառս Հայ ազգայնու-
թեան : Նա Հայ սրտեր փնտռեց, յորս խանդ ազգասիրական
կը բորբոքի : Հայ հանձարներ որոնեց, յորս անդրադարձ կը
ցոյայ նախնի հանձարներու կենսաւէտ գորութիւն և արդա-
ւանդ բեզմնաւորութիւն : — 'ի պատիւ Ազգիս համարձակարար
կըսեմք . մայրաքաղաքս՝ ո՛չ բոլոր Հայութեան հանձարները կը
պարփակէ, և ո՛չ հրաւիրելաբէ աստանօր՝ Հայ հանձարոյ բա-
վանդակ ներկայացուցիչն լինելոյ սնտախառութիւնը կը տածէք,
Տեա՛րք : Տակաւին շատեր կան արժանաւորք ամոռակից ձեզ
բազմելոյ, և զորս պիտի բաղդ ունենամք ընդ փոյթ այս ազ-
գանուէր յարկաց ներքև տեսանելոյ, որ ձեզ հետ պիտի մըր-
ցին 'ի բարգաւաճանս Հայագիտութեան :

Հիմնադիր ժողովս՝ թէ և կը փափաքէր, բայց ըստ իւրոյ
Հիմնադրին (յօդ. 5) չէր բաւական բոլոր Հայ ուսումնականաց
հրաւէր տալ յասպարէզ : Նորա իրաւունքը կը պարունակուէր
Հայկազեան Կաճառը կազմելոյ չափ հարկ դատուած հանձար-
ներն և եթ հրաւիրել 'ի գործ . այսուհետև Կաճառին կը մնայ
արտաքոյ մնացած արժանաւոր ուսումնականներն և խորհող
գլուխներն որոշել և հաւաքել, և Հայկազեան Կաճառին այսօր-
եայ խումբը վազ 'ի ժողով մի մեծ կերպարանել :

Տեա՛րք, այսօր պատիւ ունիմ յանուն ընկերութեան և վար-
չական հիմնադիր ժողովոյ հոշակել առաջի ազգին թէ ՀԱՅԿԱԶ-
ԵԱՆ ԿԱՃԱՌԻ իւր գոյութիւնն առած է և կազմուած օրինա-
ւորապէս : Իմ կենաց ամենէն նշանաւոր օրերէն մին կը համարիմ
դայս, յորում կը շնորհուի ինձ աւետել ազգին թէ այսօր Սիրոյ
և Միութեան վարդակարմիր արշալոյսն իւր կենսաճաճանչ ճա-
ւազայթները կ'սփռէ Հայութեան հորիզոնին վերայ :

Բ.

Տեա՛րք, ներեցէք որ երկու խօսք ալ ըսեմ թէ ի՞նչ է Կա-
ճառը, ո՛ւր պիտի գործէ և ի՞նչ պիտի գործէ իւր ընթացից մէջ :
Հայկազեան Կաճառը ներկայ ժամանակիս Հայ գրագիտաց,

ուսումնականաց , գեղարուեստագիտաց և ճարտարաց ժողովն է 'ի մայրաքաղաքին : Նա իրեն անդամակից և աշխատակից կանու և զամենայն Հայ որ վեշոգրեալ հանգամանքներն ունին , բայց կեղրոնէն հեռի գտնուելով կը լինին կաճառին թողնակէց անդամները :

Օտարաց անգամ բաց է Հայկազեան կաճառը : Այն գրագէտք՝ որ Հայութեան նուիրած են իւրեանց հայեացքն և հետազոտութիւնները՝ Հայութեան մաս կը համարուին , ուստի և սիրով կողջագուրուին 'ի կաճառէն իբր Պարսոց անդամներ :

Հայկազեան կաճառը՝ ազգին բարձրագոյն հանճարներն իւր մէջը պարունակելովն հանդերձ , սիրով կանդամակցէ նաև այն պարկեշտ բանասէրները՝ որոց բոլոր փառասիրութիւնը Հայութեան օգտակար անդամ լինելոյն մէջ կը կայանայ :

Առանց Ակադեմիայի կամ Ճեմարանի մը բարձրահնչուն առևանն և ազգեցութեանը թեկն ածելոյ՝ Հայկազեան կաճառը իւր համեստ անուանն և նպատակին մէջ ևս կը հաւատայ թէ օգտաբեր ծառայութիւններ պիտի կարենայ մատուցանել Հայրենի դպրութեան , և իւրովսանն օգնել նորա պայծառութեանն և յառաջադիմութեանը :

կաճառը՝ Հայկական ասպարիդին յառաջապահ լեզէոնն է : Նորա սպայակոյտը պիտի լինի Հայկազեան ճեմարանը , որ այնքան կարևոր է ազգային գրականութեան : Այս անհրաժեշտ պէտքը՝ որ օր ըստ օրէ առաւել ևս զգալի կը լինի , օր մը պիտի բաղդ ունենամք տեսանելոյ յիրականութիւն դարձած , շընորհիւ ժամանակին : կաճառը՝ մեծ գործ մը կատարած պիտի համարուի՝ եթէ յաջողի ոգիները պատրաստել , հանճարները արտափայլեցնել , որ բուռն հարկանեն վերջապէս այս հոյակապ հաստատութիւնն հիմնելոյ 'ի փառս և 'ի բարգաւաճումն Հայ մատենագրութեան :

Ազգային Մատենադարանը՝ իւր թեւերը մեծատարած կը բանայ Հայկազեան կաճառին , և կը շնորհէ նմա իւր անդորրաւէտ հովանին : Այս դահլիճը՝ փառաւոր յոյժքան զրահլիճս քաղաքագիտականաց , Հայկական կաճառին աչաց առջեւ կը ներկայացունէ զփառաշատ Նախնիս նորա , որ ոչ միայն իւրեանց երկասիրութեամբքն մերձ են աստանօր , այլ ներկայ են

և հոգւով, և կը հօկեն իւրեանց արժանաւոր յաջորդաց գործոցն և ազգանուէր աշխատութեանցը վերայ: Այն նախնիք՝ որ ամենուս ալ հարբն են և փառք, հոս այս ոգեպարար յարկացս ներքև պիտի ներշնչեն Հայկազեան Աստուծին անդամոց սիրար զսէր հայրենեաց, որ յազթողն է ամենայն անձնական վիճից, կարծեաց և մասնասիրութեանց: Այս նուիրական դըռներէն գուրս՝ անգամք Աստուծին պիտի մերկանան զնախապաշարուն, զկուսակցութիւն և զանձնականութեան ոգի: Աստանոր պիտի փառաւորի Հայ անունը, և պիտի թաղաւորէ եղբայրութիւնը: Ամենայն Աստուծոյն ունկը պիտի հնչէ մշտամըռունչ մեղրածորանն եղիչի սքանչելի առածըթէ «Միութեանն է ճոյր քարեաց, անձնութեան ծնող շաբեաց»: Ազգային Մատենադարանը՝ չեզոք երկիր մի է Հայոց համար, Սիրոյ Հայաստանն է նա, և ասպարէզ զսեմ եղբայրութեան: Ով որ Հայու սիրտ կը կրէ՝ անդամ է ընկերութեանս, և ով որ Հայ հանճարոյ փայլ և ճաճանչ կը ցոլացնէ՝ ի ճակատուն, նախասահմանեալ է նա յանդամակցութիւն Աստուծիս:

Մատենադարանի ընկերութեան կրօնը՝ Միութեան և Սիրոյ Աստուծոյն կրօնն է, Անոր՝ որ ըսաւ «Միութեանն քառ է ի քառէն»:

Մատենադարանի ընկերութեան քաղաքականութիւնն է ամենապարզ մի բառ, «Հասարակութեան»:

Այն ամենայն խորհուրդք՝ որ այս կրօնի և քաղաքականութեան համաձայն չեն, Մատենադարանիս մէջ արձագանք չունին: Ռատի և փառեալ են ամենայն նկատմունք, դիտաւորութիւնք, առաջարկութիւնք կրօնականք և քաղաքականք: Քրիստոս է մեր առաջնորդը, և Օսմանեան դահուռն Տէրը՝ մեր պահապանն ու խնամակալը:

Հոս, այս խաղաղութեան ամիսնց մէջ դործ չունի ով որ համոզուած չէ թէ Աստուած Սէր է և կը պահանջէ որ «Պիտեանն է ի պիտեանն», և «Միութեանն է ի միութեանն»:

Եւ ի՞նչ պիտի դործէ Աստուծը:—Քանի որ կրօնական և քաղաքական խնդիրք իրաց փառեալ են յատենէ ժողովոյս. կաճառը իւր բոլոր դործունէութիւնը պիտի դարձնէ ի քննութիւն և ի թարթափուն Հայկական լեզուի, պատմութեան, հրեւ-

Թեան, արուեստիցն և գեղարուեստից: Արդէն զի մ'առաջ համառօտիւ իմն ծրագրեցի, Տեա՛րք, թէ ինչե՛ր կան մեզ ընե- լիք: Ապաքէն լայն և ընդարձակ առաջի կայ մեզ ասպարէզ, բազում աշխատութեանց և ջանից են պէտք:

Մեք կ'սկսիմք այսօր, բայց ՚ի գլուխ չպիտի կարենամք հա- նել մեր ծրագիրը. մեր յաջորդները՝ ՚ի նոյն պիտի շարունակեն: Մեզ մեծ փառք պիտի համարուի՝ եթէ կարող լինիմք պատ- րաստել նոցա ճանապարհը, և գիւրել նոցա ասպագայ գիւտերը:

Չպիտի կարենամք ՚ի գլուխ հանել ըսի, ոչ առ յուսահատու- թեան, քա՛ւ լիցի, այլ վասն զի մեր սակաւօրեայ և զբաղալից կեանքը չէ կարող պարունակել զկարծն զայն՝ բայց բազմիմաստ նպատակ կհաճառին, որ է՝ հեթոտըտել և ՚ի լայն հանել զամենայն որ ինչ հայո-՛թեան կը վերաբերէ, յանցելուն և ՚ի ներկային:

Այո՛, ոչ առ յուսահատութեան, վասն զի ես համոզեալ եմ թէ Մատենադարանին ընկերութիւնը աւելի բաղդաւոր պիտի լինի քան զբազմաթիւ վաղամեակի ընկերութիւնս ազգիս. նա կ'սկսի համեատ կերպով, բայց նախասահմանեալ է ՚ի մշտատեւ- թիւն: Քանի որ Հայու մը սիրտ կը բարախէ՝ Մատենադարանս պիտի դունէ իւր զօրավիղն ու օգնականը:

Եւ ո՞վ պիտի համարձակի այսպիսի բարենպատակ ձեռնար- կութեան մը ստատն կանգնիլ և խափանարար. Ամեն Հայ պէտք է իւր բաժինը բերէ ասոր շինութեանը, ամեն Հայուն պարտքն է հսկել, օգնել և փախաբիլ սորա մշտակայ պայծառութեանը:

Ազգային Մատենադարանը՝ դանձորան է Հայութեան, և կոթող փառաց և կենաց նորա:

Չեմ կրնար հօս չիչել, Տեա՛րք, Սանահնի պայծառամիայլ վանուց յիշատակարանաց մէջ հետեւեալ օրտառուչ տողերը, որ գրուած են ՚ի թուին ԶԸ, (1259), այսինքն 618 տարի մենէ ա- ռաջ. «Կամուն Աստուծոյ ես Միթիթարս միարանեցայ յուսով (Վանայ) Ս. Աստուածածնիս, և ետու զիմ՝ գրամագին այգին որ ՚ի Գերգիկ՝ ՚ի հրաբուխս, ՚ի բաւութիւն հողւոյ իմոյ: Արդ՝ ով իմ այգին հանէ ՚ի գրատունէս, որ ոչ ինչ է ՚ի փառաց որդուոյն Աստուծոյ:»

Այո՛, մեր ուսումնասէր նախնեաց հաւասան էր թէ՛ «որո- չեացի ՚ի փառաց Որդւոյն Աստուծոյ» ով որ գրատան մը, մա-

նաւանդ Ազգային գրատան՝ և անոր օժանդակ ընկերութեան
միաս կը հասցնէ :

Այնպիսին՝ կը մեղանչէ ընդդէմ անցելոյն , թշնամի՛ է ներ-
կային , և յանցազարտ առաջի ապագային : Յառաջադիմու-
թեան դէմ նա ոճրագործ է , հանճարոյ մարդասպանը , սրտի
դաւաճանը , մտքի կայէ՛նը :

Մինչդեռ՝ ով որ մատենադարանի օգնող է և ընծայաբեր ,
վերոյիշեալ ուսումնասէր Մխիթարայ պէս պէտք է լի լինի յու-
սով որ իւր « հոգւոյ քաւութիւնը » կը գործէ , մարդկութեան
բարեկամն է նա , և ազգին յաւիտենական երախտաւորը :

Մատենադարանի ընկերութիւնը չունի այն պատճառները
որ ընկերութեանց յարատեւելոյն խոչընդոտն կը լինին : Նա
դրամագլուխ չպահանջեր . իւր դրամագլուխը՝ ազգն է . իւր
հարստութիւնը՝ կամաւոր նուէրներէ կը դոյանայ : Ահա քիչ ժա-
մանակի մէջ հազար հատորէն աւելի նուէրներով օժտուած է .
ասկէ շատ աւելին վաղ ընդ փոյթ կը յուսայ ընդունել , իրեն
եղած խոստմանց և ունեցած բանակցութեանց արդիւնքին յա-
ջողութեան վրայ վստահ լինելով :

Արդէն Արմաշու Ս. Ուեստին Գեր . Վանահայր Տ. Խորէն Ս.
Արքեպիսկոպոսը ո՛չ միայն սիրով ընդունեցաւ Վաճառի անդա-
մակցութիւնը , այլ և իւր աշխատասէր Միաբանութեան տպա-
րանէն ՚ի լոյս ընծայուած պատուական դրեանքն փութացաւ
նուիրել Մատենադարանիս , յառաջ քան զամենայն վանական
ընկերութիւնն : Լի եմք յուսով որ սոյն գեղեցիկ օրինակին
չպիտի դանդաղին հետեւիլ ազգասիրաբար նաև Երուսաղէմայ ,
Վենետկոյ և Վիէննայի պատուարժան և ազդօգուտ վանքերն ,
որք անշուշտ էլևերս զմիմեամբք առնելով Հայ մամլոյն ազգա-
նուէր արգասիքը Մատենադարանիս ձեռքով պիտի փութան
Ազգին ընծայելու :

Առանձնականք ևս չյետնեցան յօժանդակութիւն Մատե-
նադարանիս : Ի մասնաւորի այսօր պարտք կը համարիմք յի-
շատակել նախ՝ Ամենապատիւ Ս. Պատրիարքը , որ ոչ միայն
իւր օրհնութեամբը և խրախուսական բանիւքը կը քաջալերէ
զմեզ , այլ և հոգւելոյս Թէոդորեան Սարգիս վարդապետին մատ-

եանքը շնորհեց Մատենադարանիս , որ իւր խորին շնորհակալիքը կը նուիրէ առ Նորուն Բարձր . Սրբազնութիւն :

Երկրորդ , Վսեմախոյլ Օտեան Գրիգոր էֆէնտին , որ և 'ի հեռուստ միշտ մերձ է հոն ուր սուր աջօք Ազգին կենսառիթ շարժում մի կը նկատէ , նուիրեց Մատենադարանիս իւր գրատան ազգային կարևոր ձեռագիրները , հիմն դնելով Մատենադարանիս գրչական հաւաքածոյին , որոյ դարդ են հինգ հարիւր տարուան հնութիւն ունեցող մագաղաթեայ Աւետարան մի , զոր նուիրեց Մեծ . Եսայի էֆէնտի Անուսեան , և մագաղաթեայ ծաղկեկեղար բոլորգիր հին Կտակարան մի , զոր նուիրեցին Մանուէլեան Մեծ . Վահան և Մկրտիչ էֆէնտիները :

Երրորդ , Մեծ . Անտոն պէյ Պալեան բազմաթիւ Հայերէն պիտանի գրեանք նուիրեց , ամենէն առատ նուիրատուն հանդիսանալով առ Մատենադարանս :

Չորրորդ , Մեծ . Ճանիկ էֆէնտի Արամեան նուիրեց զամենայն մատեանս զոր 'ի լոյս հանած է իւր տպարանը , այն՝ որ առաջին կը փայլի 'ի շարս նմանեաց , և ստուգիւ պարծանք է Հայ մամուլն ճարտարութեանը :

Հինգերորդ , Մեծ . Տէտեան եղբարք , որ շնորհեցին Մատենադարանիս մասն մի 'ի պիտանի հրատարակութեանց իրեանց , որոց վերայ կը հսկէ Մամուրեանի մը պէս հանճար մը , իւր առատարուխ և ճարտար գրչովը Տէտեան տպարանին պարծանքն աւելցունելով :

Վեցերորդ , Պայպըլ Հաուզի Ամերիկեան ընկերութիւնը , որ փութացաւ 'ի ձեռն Արժ . Տօքթօր Պլիսի՝ Մատենադարանիս նուիրել բազմատեսակ մատեաններ :

Արդարութեան նուիրական պարք մի կը համարիմք կատարել Ընկերութեանս մասնաւոր շնորհակալիքը նուիրելով աստանոր նաև Վարչական Ժողովոյս երկու անդամներուն . նախ առ Մեծ . Բարսեղ էֆէնտի Հալաճեան , որ գեղեցկաչէն գրանոց մի ընծայեց Մատենադարանիս , և սկզբնական ծախուց ևս նպաստեց առատաձեռնաբար , ինչպէս որ իւր ընդարոյս սովորութիւնն է :

Երկրորդ , առ Մեծ . Յ . Արչակ էֆէնտին , որ մեծ հաստատամտութեամբ և ազգասիրութեամբ Ընկերութեանս հիմնար-

1441 - 2003

կութեանը և բարգաւաճմանը աշխատակցեցաւ , ճրիարար մատակարարելով Մատենադարանիս թղթեղէն պիտոյքը :

Ընկերութիւնս այսօր հանդիսապէս իւր երախտագիտութիւնը կը յայտնէ ոչ միայն սոցա , այլ և այն ամենայն բարեւիրաց որ փութացան ճոխացունել զՄատենադարանս յօժարափոյթ նուիրատուութեամբք , և որոց անուանքը պիտի հրատարակին վաղ ընդ փոյթ Հայկոյն Մաթենադարան Հանդիսին մէջ :

Տարակոյս չունիմք որ քանի՜ առաւել ընկերութիւնս Ազգին ծանօթանայ , այնքան առաւել պիտի յորդեն ընծայք , և Մատենադարանս իւր ազգային կեդրոնական դիրքը պիտի ընդունի արժանապէս :

Ընկերութեանց չյառաջանալուն մեծ պատճառ մ'ալ , մեր ազգին աղքատիկ հանգամանաց նկատմամբ ընկերակցաց վրայ դրուած ծանր երեցող բաժանորդագին հարկն է : Մատենադարանի Ընկերութիւնս կը յուսայ որ այն կողմէն ևս ազգայնոց սիրալիր ընդունելութեան հանդիպի , որովհետեւ իւր բաժանորդագինն է տարին 44 դահեկանի դոյզն գումար մի , և այն ևս՝ չորս եռամսէից բաժնուած՝ ի դիւրութիւն ընկերակցաց :

Չորս հարիւր դահեկանի մի համեստ գումար վճարելով Հայ մի կարող է մշտնջենաւոր բաժանորդ դրուիլ Ազգային Մատենադարանի Ընկերութեան :

Զի՞նչ քան զայս դիւրութիւնք : Սակայն նոյն իսկ այս դիւրութեանց վրայ հիմնեալ է Ընկերութեանս յաջողութիւնը : Սակաւ խնդրել , սակաւ առնուլ , զամենայն ինչ կամաւոր ընել , ազգայնոց վեհանձնութեան վերայ ապաւինիլ . ահա յայսմ է Ընկերութեանս յաջողութեան և բարգաւաճանաց գաղտնիքը :

Իսկ կաճա՞ռս , Տեարք , կաճառս մեծ ապագայի մը նախասահմանեալ է . ուստի և պէտք է յարատե մնայ , և պիտի մնայ սա յարատե , ընդհանուր ազգին համակրութեամբն ու քաջակրութեամբք :

Արդէն ո՛ւշ մնացած է այսպիսի ուսումնական ժողովոյ մի կազմութիւնը : Ազգը մեծապէս պէտք ունի ասօր . ուստի և պէտք է ուրախութեամբ ողջունէ սորա հաստատութիւնը , և նպաստաւոր լինի սորա յառաջադիմութեանը :

Կաճաւը պիտի լինի Ազգին խորհող ուղեղը . նորա բարդաւածման յարդարիչ ձեռքը :

Եթէ Ազգին հանճարն են առաւելապէս արուեստը , վաճառականութիւնն և հողագործութիւնն , պէտք է որ Կաճառս հետապօտէ մեր հայրենեաց հողոյն որպիսութիւնը , տնտեսութիւնն ու երկրագործութիւնը , հանքերուն տեսակը , նորա երկրաբանական և բուսաբանական հանգամանքը : Առանց այս հետազոտութեանց երկրի մի յառաջացման վերայ յուսալը՝ կարելի չէ :

Ո՛չ ապաքէն այս հետազոտութիւնը կատարուած չլինելուն համար է առաւելապէս որ այսօր Հայ մշակն , արուեստագէտ և վաճառական գրեթէ ձեռնունայն կը վաստակին այնպիսի երկրի մի մէջ , որ շտեմարան է ճոխութեան , և որ կարող է մեր ազգին բարօրաւէտ և գեղանսեհ ապագայ մը շնորհել , եթէ գիտնամք խուզարկել և ճանաչել նորա մինչև ցարդ ծածկեալ մնացած գանձերը :

Կաճառը՝ իւր միջոցաց ներելուն համեմատ՝ մղումն պիտի տայ Հայ ուսումնականութեան . պիտի քաշէ զԱզգն զհետ հըսկայաբայլ ընթացից ուսմանց և դիտութեանց : Լեզուն պիտի ճոխացնէ նոր գաղափարաց յայտանիչ բառերով , և պիտի ցուցանէ յաչս աշխարհի թէ Հայերէն լեզուն կարող է և ընդունակ ամենայն դիտութեանց՝ նորահնար բառերն ստեղծել , և յունական ծեքծեքանաց կարօտ չէ բնաւ , իբրև գայլս ՚ի լեզուաց ուսումնականն Եւրոպիոյ :

Չեր մէջէն լեզուագէտք և ուսումնագէտք այս գեղեցիկ պաշտօնը պիտի ստանձնեն , Տեարք , և մեր լեզուին հնութեանը վրայ նորութեան փայլը պիտի սփռեն :

Պատմաբանք՝ ազգին ընդհանուր աշխարհի հետ ունեցած յարաբերութիւնքը պիտի իմաստասիրեն , և Հայ ազգին սկիզբը , գործը և նշանակութիւնը պիտի քննադատեն մարդկային սեւին մէջ :

Հայկաբանք՝ ազգային լեզուին ուղւոյն թափանցելով՝ նորա բառգիրքն և քերականութիւնը պիտի կատարելագործեն , համանիչ բառից , ճոխ առմանց , բարդութեանց և ածանցմանց բրնութիւնը ստուգեն , և օտար լեզուաց Հայ լեզուին վերայ ազդած տպաւորութիւնը , և սորա՝ իւր դրացի ազգաց վերայ սփռած ազդեցութիւնը պիտի ճշդեն և յայտնեն . միով բանիւ Հայ

լեզուին խսկութիւնը պիտի ծանօթացնեն ազգին և աշխարհի :

Նոր լեզուին վերայ ևս պիտի դարձունեն ձեր Հայկաբանքն իւրեանց ուշք . պիտի ջանան Արմեններէնը դտադոյն ևս դործել, տրամաբանական ձև մի տալ նորա համաձայնութեանը, և քերականական լեզու մի ընել այն ճապուկ բարբառը, որ այնքան առաւել կը գեղեցկանայ և կը զարդարուի, ո՛րքան առաւել իւր սկզբնական աղբիւրին մերձենայ : Հայկազեան կաճառը՝ ծաղիկըն արդի Հայ դրականութեան, արդի բարբառը՝ ռամկային անունէն պիտի բարձրացունէ՝ ՚ի պատիւ լեզուի, և Արմեններէնը՝ Հայկազեան լեզուին արժանի դուստր, մանաւանդ թէ և նախանձորդ պիտի հանդիսացունէ :

Ձեր Հնագէտք՝ պիտի դարձունեն իւրեանց հայեացքը մեր Հայրենեաց հոյակապ հնութեանցը վերայ : Հայաստան, կըսէ Եւրոպացի երևելի ճանապարհորդ մի (Վակնէր), թագուն կը պահէ ճարտարապետութեան վաղեմի գանձեր, որք անցեալ ժամանակաց ամենէն հզօր և գեղեցիկ յիշատակարանաց կարգըն են : Շատ ժամանակ չէ որ Վան և Անի քաղաքաց անգլին արձանադրութիւնք և հոյակապ աւերակները ճանապարհորդ հնախօսներուն քննութեամբ մեզի քիչ մը ծանօթ եղան : Սակայն ցարդ չկայ այնպէս ճիշտ ստորադրութիւն մը, որ Հայ թագաւորաց այս նախնի մեծապայծառ մայրաքաղաքաց մնացորդները մանրախոյզ և ճիշտ քննութեամբ մեզի ցուցանէ :

Հայ սեպագիրք՝ Հինքսի, Ռօպէրթի և մանաւանդ Հայասիրտ Մօրթիմանի բազմամեայ աշխատութեամբքն և մեծ հրմտութեամբն հանդերձ՝ տակաւին Հայ հանձարներու կը կարօտին որ նոցա վերայ սիրուած բազմադարեան քօղը պատառեն, և Հայոց պատմութեան նոր մէկ հատուածը անտարակուսելի կերպով աւանդեն Հայուն և պատմական աշխարհի :

Աւերաշատ Հայաստանի զանազան կողմանքն ինչպէս են Արմաւիր, Արտաշատ, Տիգրանակերտ, Վան, Կմախք, Արձկէ, Բագարան, Աշտիշատ, Թիլ, Գառնի, Դուին, Մանազկերտ, Անի, Ախ, Լամբրոն, Չէյթուն, այլովքն հանդերձ, կաճառիս տքնութիւնքն ու տաժանմունքը լիովին պիտի վարձատրեն :

Գեղարուեստագէտքն ձեր՝ Հայ ճարտարապետութեան, արձանագործութեան, նկարչութեան ոգին պիտի թափանցեն, մնա-

ցորդ նշխարաց վերայ նկատելով և ՚ի դուրս հանելով ստեղծական Հայ միտքը , որ Պալեաններու պէս , Այվազովութիւններու պէս աշխարհածանօթ հանճարներով պիտի փառաւորի :

Երաժիշտք՝ մեր սեփական ազգային երաժշտութեան հիմունքը պիտի սրոնեն , և անոր վերայ պիտի հիմնեն նոր—հայկական քնարին գեղօնքը , ՚ի մրցումն զայն հանելով Գողթան բամբուկաց և փանդեռանց հետ , որ աւա՛ղ կը լռեն ՚ի բազում դարուց հետէ , յորմէ հետէ լռեցին և փառք Հայկազանց , նիւթ և բորբոք այն սրտայոյզ և ոգեվառ քնարաց նուագասէր մեր նախնեաց :

Այս աշխատութիւնք՝ որ արդէն ձեր առանձնակի տքնութեանց առարկայքն եղած են ցարդ , ընկերակցաց բերած լոյսերովն առաւել ևս պիտի պայծառանան , և Մատենադարանիս Հոյհոյհեան Մարեմարարան հանդիսին միջոցաւ հրատարակութեան ելնելով , առաւել յոյժ պտղաբեր պիտի լինին համօրէն Հայաստանեայց : Առթիթէմսէրկեան մեծահանճար գիւտը՝ հըրաչալիքներ պարգևեց աշխարհի : Հայն ալ իւր բաժինը՝ ընդարձակ բաժինը՝ արժանի է անկէց ընդունելոյ :

Տես՛րք , մտանք ահա Մատենադարանիս ասպնջական դրոներէն : Յիշեցէ՛ք որ լուսանորոզն Գրիգորի տաճարին գաւիթն եմք , ամենայն Հայու պանծալի Հօրն երկնատարած հովանեացը ներքև : Ո՛հ , սիրեմք հոս մնալ , սիրեմք մեր կեանքն աստանօր նուիրական դործել՝ սիրով Ազգին , և աշխատութեամբք վասն նորա :

Լուսաւորութեան այս թափորին վերայ՝ գոչեմք ամենքս ալ ազգասիրաբար . « Բարևո՛ք է մեզ աստ լինել » :

Մոռնամք աստանօր զայն ամենայն որ Հայութեան արժանի չէ . յիշեմք միայն ինչ որ Հայ մի պէտք է միշտ յիշէ . — իւր անկեալ և աղիողորմ Հայրենիքը :

Հայրենիք՝ Հայէն կը պահանջեն սէր , միութիւն , աշխատութիւն , անձնուրացութիւն : Դո՛ւք , Հայկազեան Աճառին անդամք , Ազգին պատուականադոյն և լուսամիտ մասին պատգամաւորք , ասպնջեցէ՛ք գործով թէ ճշմարիտ ազգասիրութեանը

չ'ն է : Այո՛, զո՛հ շահուց , զո՛հ կարծեաց , զո՛հ անձնասիրու-
թեան :

Հասարակութիւնն ազգային թո՛ղ ձեր վերայ տեսնէ երի-
տասարդ Հայաստանի մանրանկար պատկերը : Տեսնէ ձեր վե-
րայ , ո՛ր դիտունք և ուսումնականք , թէ՛ գիտութիւն և կրթու-
թիւն՝ մարդոյ սիրտը կազնուացուցանեն , միտքը կը լուսաւո-
րեն , կիրքերը կամոքեն , և զսիրտ՝ անտարբեր կընեն առ այն
ամենայն որ անձնական և մասնական փո՞ռն խնդիրներ են ,
ճշմարիտ շահը՝ ազգին շահուցը մէջ հաւատալով և որոնելով :

Եթէ և այն ճակատները՝ որոց վերայ լոյսը իւր գրոջմը դը-
րաւ , ամպտին կուսակցութեանց մուսլ ստուերներէն , — եթէ
և այն սրտերը՝ որ մի ողջախոհ բարոյականի տրոփիւններով կու-
զևորին , անձուկ կողմնակցութեանց , խեթի , եղբայրատեցու-
թեան սև դրօշակին ներքև զինուորին , ո՞վ պիտի լինի Միու-
թեան և Սիրոյ դրօշակիրը՝ այս արտասուելի և ալէճուփ ազ-
գին մէջ :

Օ՛ն , ազնուախոհ և քաջակիրթ Հայ երիտասարդք , այս Մի-
ութեան փառարանին մէջ , մեր բարեխնամ Կառավարութեան
քաջալիք ժպտանաց ներքև , նորա ամենէն հաւատարիմ Ազգին
լուսաւորութեանն և յառաջադիմութեանը համար աշխատիմք
մի ոգևով , մի սրտով , մի նպատակաւ :

Բեղմնաւոր խորհուրդ մը այսօր յղացանք , գիտնամք զայն
ի լոյս հանել : Ա՛լ ժամանակն է որ լսեն մեր մէջ , գոնէ մեր
գիտնոց սրտին մէջ՝ յուզմունք պառակտիչ ոգւոյ : Մեզի ար-
ժանի չեն այն ամենայն վեճք և բանակուիւք՝ որ Ազգին և մեր
թանկագին ժամերն ՚ի գուր կը վատնեն , և զսիրտ ՚ի սրտէ կը
հեռացունեն : Ներկայ դարուս ոգևով ներշնչուիմք , նորա ար-
ժանի գրազմունքներու դիմեմք , և առ այն առաջնորդեմք զՀա-
յութիւն :

Գարձունեմք աշուրնիս ոչ միայն Եւրոպիոյ վերայ , այլ նոյն
իսկ մեր բազդակից չըջակայ ազգաց ուսումնականացը վերայ :
Ո՛րչափ յետնեալ պիտի գտանեմք ինքզինքնիս եթէ անաչառու-
պէս ելանեմք ՚ի բազդատութիւն : Ազին միութեան միթէ միայն
նոցա՞ մէջ սքանչելիքներ պիտի ներգործէ : Շատ իսկ ժամանակ

կորուսած եմք . ապագայն փտանգուած է , Տեա՛րք . չկորուսանեմք զայն իսպառուսպուռ :

Եթէ՛ յաջողեցանք զ՛երջապէս իրարու ձեռք կարկառել Հայութեան չէզոք երկրին , — գիտութեան և ուսման ասպարիզին մէջ , — չթուլնան մեր բազուկները , չվեհերին մեր սրտերը : Խարդաւանութեանց , թշնամութեանց փոթորիկները՝ անկքելի գտնեն մեր ճակատները , անյուսաբեկ մեր սրտերը , ամրակուռ և անդեղե՛ մեր լեզէ՛ոնը :

Տեա՛րք , վե՛հ օր մի է այս Հայութեան համար : Մե՛ծ է խորհուրդն զոր Հայկազեան Կաճառը ՚ի ճակատն իւր կը տանի :

Եթէ՛ ճանաչեմք մեր պարտքը , եթէ՛ հաւատարիմ գտնուիմք մեր նշանաբանին , ապագայն պիտի ըսէ . « Հայկազեան Կաճառին նաւակատեաց օրը՝ Հայաստանի լուսաւորութեան , միութեան , բարդաւաճման և բարօրութեան դարադլուխն եղաւ » :

ԽՈՐԷՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱՐՊԷՅ

13052 - 13056

2013

ԳԻՆ 100 ՓԱՐՍԵ

